

Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması

19. yüzyıldan günümüze coğrafya, etnoğrafya ve dil özellikleri esas alınarak çok sayıda Türk lehçelerinin sınıflandırılması denemesi yapılmış, alınan ölçütlerin değişimi ve yeni tespit edilen lehçelere göre farklı tasnifler ortaya çıkmıştır. Dil özelliklerine dayalı tasniflerde alınan ölçütler genellikle fonetik, morfolojik nadiren da söz varlığına dayanmaktadır. Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında genellikle en ayırt edici ölçütler ses bilgisi ile ilgili ölçütlerdir. Bu açıdan Sibirya grubu Türk lehçeleri için en ayırt edici ses bilgisi ölçütleri şunlardır:

1)-d-, -d sesinin durumu: Tuva. -d-, -t (Tuv. adak "aşağı kısım", tot-"doymak")

Tofa -d-, -t (Tofa adak "tüfek ayaklığı, tot-doymak"),

Saha Türkçesi: -t-, -t (adak > atax, tot-)

Hakas -z-, -s (azax, tos-)

Şor. -z-, -s (azak, tos-)

Sarı Uygur: -z-, -s (azak, toz-, tozı-)

Altay -y-, -y (ayak "çadırın kapı tarafı", toy-)

Diğer Türk lehçeleri: ayak, toy-, doy-, tuy- vb.

2) Tek heceli sözcüklerin sonundaki -ag ses grubu (Tuva Tü. dag

Tofa Tü. dag

Saha Tü. tıa "orman"

Hakas Tü. tağ

Şor Tü. tağ

Sarı Uygur tağ

Altay tu:

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

2. Ders "Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması", Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Diğer Türk Lehçeleri: dağ, taw,
to:, tu:

3) Çok heceli sözcüklerin sonundaki -ıg ses grubu (Tuva Tü. sarıg

Tofa sarıg

Hakas sarıg

Şor: sarıg

Sarı Uygur: sarıg

Altay: sarı

Diğer Türk lehçeleri:

sarı, sarık vb.

Bugünkü anlamda ilk bilimsel sınıflandırma olduğu kabul edilen **Wilhelm Radloff**'un *Phonetik der Nördlichen Türksprachen* (Leipzig, 182) adlı eserinde verdiği çok ayrıntılı Türk lehçelerinin tasnifi denemesinde coğrafî bir sınıflandırmadan sonra her grupta görülen ses özellikleri verilmiştir. Ancak Radloff'un sınıflandırmasında verdiği ses özellikleri daha çok lehçelerinin belirgin ses özelliklerinin anlaşılmasına yaramaktadır. Dolayısıyla bir kısım özellikler ayırt edici değildir. Örneğin kalınlık-incelik uyumu, /ç/ sesinin iki ünlü arasında ötümlüleşmesi ya da korunması, ikincil uzunlukların bulunması vb.

Dört ana grubun bulunduğu Radloff'un tasnifinde [I-Doğu diyalektleri; II-Batı Diyalektleri, III- Orta Asya Diyalektleri, IV. Güney Diyalektleri] , *Doğu Diyalektleri* grubunda şu lehçeler bulnur:

1. Asıl Altay diyalektleri: a)Altay, b) Teleüt
- 2.Baraba,
- 3.Kuzey Altay diyalektleri a)Lebed, b)Şor

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

2. Ders "Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması", Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

4. Abakan diyalektleri a)Asıl Abakan: Sagay, Koybal, Kaç, b) Yüs ve Kızıl
- 5) Küerik (Çolım),
- 6)Soyon,
- 7)Karagas,
- 8)Uygur.

Radloff, Uygur ile Sarı Uygur'u kasetmiş olmalıdır. Bu tasnifte Saha Türkçesi yer almamıştır. Söz varlığının büyük kısmı Moğolca, Rusça vb. dillerden alınmış kelimelerden oluşan Saha Türkçesi kökeni bakımından dilcileri şüpheye düşürmüş, W.Radloff, Saha Türkçesini muhtemelen bir Türk lehçesi saymadığı için Türk lehçeleri tasnifine katmamıştır. Güney Altay ağızlarından Altay ve Teleüt ağızı Asıl Altay diyalektleri içinde yer almış, Telengit ağızı sayılmamıştır. Radloff, Telengitleri Altay-Kijilerden ayırmadığı için onları ayrıca belirtme gereği duymamıştır. Kuzey Altay diyalektleri içinde ise, Lebed (Ku-Kiji) ve Şorlar sayılmıştır. Kumandı ve Yış Kijiler tasnifte yer almamaktadır. Herhalde Kumandı ve Yış-Kijileri de Kuu-Kiji ile beraber düşünmüş olmalıdır. Şor Türkçesi, ağızları göz önünde tutulmaksızın Kuzey Altay ağızları içinde yer almıştır. Radloff'un eserlerindeki Şor söz varlığı /z/'li ağızları yansıtmaktadır. Buna rağmen buldukları coğrafya sebebiyle Kuzey Altay ağızları içinde saymıştır. /z/'li Hakas Türkçesi ağızları ise, Abakan diyalektleri başlığı altında sayılmıştır.

Fyodr Yevgenyeviç Korş, 1910 yılında yapmış olduğu tasnifte¹ hem fonetik hem de morfolojik ölçütler kullanmıştır. Kullandığı fonetik ölçütlerden birisi tek heceli kelimelerin sonunda /γ/ sesinin korunup korunmaması, diğeri de ek başındaki /γ/ sesinin korunup korunmamasıdır. Morfolojik ölçüt ise, şimdiki zamanın teşkilidir. Her iki ölçüt de Türk lehçelerinin sadece iki gruba ayrılabilmesi için faydalı olmakta ve bu yüzden başka fonetik ölçütlere gerek duyulmaktadır. Korş Saha Türkçesini, Çuvaş, Tarançi, Hami vb. Saha Türkçesine yakınlığı bulunmayan Türkçeler ile birlikte *Karışık Grup* başlığı altında değerlendirmiştir.

¹ Корш Ф. Е. Классификация турецких племен по языкам // Этнографическое обозрение. 1910. Кн. 84-85. №1-2. С. 114-127.

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

2. Ders "Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması", Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Doğu grubunda ise, tek heceli kelimelerin sonundaki /ɣ/ sesinin korunması ve şimdiki zamanın -Ar ile oluşturulması bakımından Orhon ve Yenisey anıtlarının dili, Uygurca, Çağatayca ve Kumandica ile birlikte Karagasça, Hakas Türkçesi ağızlarından Koybal ve Sagay ve Salar Türkçesi bir arada değerlendirilmiştir. Şor Türkçesinden, Hakas Türkçesinin Kaç, Küerik, Kızıl ağızlarından Altay Türkçesi ve ağızlarından ise, bu tasnifte söz edilmemiştir.

1917 yılında **Gustav John Ramstedt**'in tasnifinde kullandığı fonetik ölçütler şunlardır; 1. Tek heceli kelimelerin sonundaki -aɣ ses grubunun durumu, 2. Eski Türkçedeki /d/ sesinin korunması ya da /z/ ve /y/'ye gelişmesi, 3. Kelime başındaki /t/ sesinin durumu. Ramstedt'in tasnifinde Saha Türkçesi ayrı bir grup olarak yer almıştır. *Kuzey grubunun d-alt grubunda* Uryanhay, Soyot; *Karagas; z- alt grubunda* Koybal, Şor, Çolım, *y- alt grubunda* da Altay Türkçesi ağızları; Altay Kalmıkları, Teleüt, Lebed, Kumandı yer almıştır. Tek heceli kelimelerin sonundaki /ɣ/ sesini ölçüt olarak alan Ramstedt'in kelime sonu /ɣ/ sesini korumayan Altay Türkçesinin Asıl Altay ve Teleüt ağızlarını da bu grup içinde sayması eleştirilmiştir.

Gyula (Julius) Németh, 1917 yılında yapmış olduğu tasnifinde², o zamana kadar yapılmış tasniflerde yer verilmemiş olan Ana Türkçe kelime başı /y/ sesinin gelişimini esas almıştır. Németh, Saha ve Çuvaş lehçelerini /s/ Türkçeleri olarak ayırmış, diğerlerini ise *Ortak Türkçe* diye adlandırarak /y/ grubuna dahil etmiştir. Németh, tasnifinde Saha ve Çuvaş Türklerinin diğer Türklerden erken bir zamanda ayrıldıklarını ve bir müddet bir arada bulduklarını düşünerek onları bir grupta toplamıştır. Ancak, şimdiye kadar böyle bir beraberlik tespit edilmemiştir. Ayrıca, Çuvaş ve Saha Türkçeleri dışında kalan ve /y/'li gruba dahil edilen Türkçelerde /y/'nin dışında gelişme gösteren Türk lehçelerindeki durum belirtilmemiştir. Meselâ, bu ses Tuva, Hakas ve Şor'da /ç/, Altay'da /d'/ olmuştur.

² Julius Németh, *Türkische Grammatik*. G.J. Göschen'sche Verlagshandlung, 1917

Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç, 1922 yılında Radloff ve Korş'un tasniflerinden de yararlanarak oluşturduğu tasnifinde³ şu ayırıcı ölçütleri kullanmıştır; 1. *z ~ r* değişmesi (*toquz ~ tıtır*), 2. Ortak Türkçe kelime içi ve sonu */d/* sesinin gelişimi (*adaq > ura*), 3. *bol-* fiilinin başındaki */b/* sesinin korunması ya da düşmesi (*bol- ~ ol-*), 4. Tek heceli kelimelerin sonundaki *-ay* ses grubunun durumu (*tay > tiv / tu: ~ taw ~ tay / day*), 5. Çok heceli kelimelerin sonundaki *-ıy* ses grubunun değişmesi (*-ıy > -ı, -i, -iy, -iq*), 6. Ek ve hece başındaki */y/* sesinin durumu (*-yan, -nı, -an*).

Samoyloviç, *z ~ r* ölçütüne göre */r/* Türkçesi olan Çuvaş Türkçesini diğerlerinden ayırmıştır. Bundan sonra *d-* grubu (*Uygur, Kuzeydoğu*) grubunu Ortak Türkçe kelime içi ve sonu */d/* sesinin gelişimine göre */d/, /t/, /z/* alt gruplarına ayırmıştır. *d-alt* grubunda Orhon Türkçesi ve Uygurca, bugünkü Türk lehçelerinden de Soyot ya da Uryanhay, Karagas ve Salar Türkçelerini dahil etmiştir. */t/ alt* grubunda Saha Türkçesi ve *z-alt* grubunda da Sarı Uygur, Kamasin, Koybal, Sagay, Kaç, Beltir, Şor, Kızıl, Küerik bulunuyor. Bu tasnif, verilen ölçütlere uymayan Saha Türkçesinin *d-alt* grubunda yer alması, */d/* fonemi ölçüt alındığı halde */d/'li, /z/'li* Türkçelerin bu grupta yer alması, Eski ve Çağdaş Türk lehçelerinin bir arada değerlendirilmesi, */y/* ağızı olan Salar'ın *d-* grubuna dahil edilmesi bakımlarından eleştirilmiştir. Bu tasnifte Altay, Teleüt ve Kumandı ağızları ise, Kırgız, Kumuk, Karaçay, Balkar, Tobol, Baraba vb. tek ve çok heceli kelimelerin sonundaki */y/* sesinin tamamen eridiği veya diftonglaştığı Türk lehçeleri ile bir arada değerlendirilmiştir. Ancak Kumandı da tek ve çok heceli kelimelerin sonunda bulunan */y/* sesi korunmuştur. Tasnifte Kuu-Kiji, Yış Kiji ve Telengit ağızları yer almamıştır. Bu grupta *tay* sözünün *taw, to: ve tu:* şeklinde bulunduğu lehçelerin bir arada değerlendirilmesi eleştirilmiştir.

---

³ Самойлович А. Н. Некоторые дополнения к классификации турецких языков. Петербург, 1922

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

2. Ders "Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması", Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Martti Räsänen, Ramstedt'in tasnifini esas alarak ve bu tasnifi Radloff ve Samoyloviç'in tasnifleriyle tamamlamaya çalışarak 1949'da bir tasnif denemesi yapmıştır.⁴ M.Räsänen, Samoyloviç'in kullandığı ölçütlere ek olarak uzun ünlülerin bulunuşu ile ötümsüz-kapantılı, dişeti ve diş eti-damak seslerinin sonda, iki ünlü arasında ortada, bilhassa birinci ve ikinci hecelerin sınırındaki durumlarının da dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Räsänen'in tasnifinde "*Yakut dili*"ni kelime içi ve sonu /d/ sesinin /t/'ye gelişmesi ve tek heceli kelimelerin sonundaki /ɣ/ sesinin erimesi ile diğer gruplardan ayrılmıştır. Üçüncü grup olan *Kuzeydoğu grubu* ise, /d/, /z/ ve /y/ alt gruplarına ayrılmıştır. *d- alt grubunda* Eski Türkçe dil malzemesi, Soyot (/Uryanhay), Kuzeybatı Moğolistan (Tannu Tuva Cumhuriyeti), Karagas (Sayan dağlarının Kuzey yamaçları), *z- alt grubunda* Kaç, Sagay, Koybal, Kızıl, Şor, Küerik, Çolım, Beltir, Kamas, Sarı Uygur ağızları yer almıştır. *y- alt grubunda* Kuzey Altay ağızları: Baraba, Kumandı, Lebed, Tuba ya da Yış-Kiji; Asıl Altay ağızları (Altay Kalmıkları; Oyrat): Altay, Teleüt, Tölös. Bu tasnifte de daha öncekilerde olduğu gibi Eski ve Çağdaş Türk lehçeleri bir arada değerlendirilmiştir. Ramstedt'in tasnifine yöneltilen eleştiriler bu tasnife de yöneltilmiştir.

Nikolay Aleksandroviç Baskakov da (1972) bütün Türk lehçelerini önce *Doğu ve Batı Hun dalı* diye ayırdığı tasnifinde⁵ bugün Sibirya grubunu oluşturan Türk lehçeleri *Doğu Hun dalında* yer almıştır. Doğu Hun Dalının *Uygur grubunun Uygur-Tukyu alt grubunda* Eskilerden Orhon yazıtlarının dili, Eski Uygur Türkçesi, yenilerden de Tuva (=Uryanhay, Soyot ya da Soyon), Karagas (Tofa), *2.Yakut alt grubunda* Dolgan ağzı ile birlikte Saha Türkçesi, Hakas alt grubunda ise Hakas, Kamas, Küerik, Şor, Altay'ın kuzey ağızları (Tuba, Şalkandu, Kumandı), Sarı Uygur bulunur. Kırgız-Kıpçak grubunda Eski Kırgız Türkçesi, Kırgız ve Güney Altay ağızları olan Altay, Teleüt, Telengit ağızları bulunur.

⁴ Arvo Martti Oktavianus Räsänen, *Materialen zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, Helsinki, 1949. *Studia orientalia*. vol. 15.

⁵ Н. А. Баскаков. К вопросу о классификации тюркских языков, *Известия АН СССР. Отделение литературы и языка*. - Т. XI. Вып. 2. - М., 1952. - С. 121-134.

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

2. Ders "Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması", Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Reşit Rahmeti Arat (1953) kendisine kadar yapılan tasnifleri gözden geçirdikten sonra şu fonetik ölçütleri kullanarak bir tasnif oluşturmuştur⁶; 1. Ortak Türkçe kelime başı /y/ sesinin durumu, 2. /r/~z/ değişimi, 3. Ortak Türkçe kelime içi ve sonu /d/ sesinin durumu, 4. Tek heceli kelimelere sonundaki -aγ ses grubunun durumu, 5. Çok heceli kelimelerin sonundaki -iγ ses grubunun durumu, 6. Kelime başı /t/ sesinin durumu. Arat da önce Türk lehçelerini kelime başı /y/ sesinin durumuna göre ayırmış ve böylece Saha ve Çuvaş Türkçeleri diğer Türk lehçelerinden farklı gruplar oluşturmuştur. Geriye kalan Türkçeler önce Eski Türkçe ve Uygur devrinden sonra altı alt grup oluşturmuştur. Arat'ın coğrafi adlandırmaya da yer verdiği tasnifinde her gruba hangi lehçelerin dahil olduğu belirtilmemiştir. Ancak, *d-grubu (adaq, taγ, taγlıγ, qalγan)*: Sayan'da Tuva Türkçesi ve ağızları, *z-grubu (azaq, taγ, taγlıγ, qalγan)*: Abakan'da Hakas Türkçesi ve ağızları, Şor, *tav grubu (ayaq, tav, tavlı, qalγan)*: Kuzey'de Güney Altay ağızları, *taγlı grubu (ayaq, taγ, taγlı, qalγan)*: Tom'da da Güney Altay ağızları bulunur. Bu tasnif, /y/ sesinin ayırıcı özellik olarak kullanılması, *tav* grubu içinde bu kelimeyi *to:* ve *tu:* yapan lehçelerin bir arada verilmesi, /z/ grubu içinde Sarı Uygur ağzının da sayılması gerektiği gibi bakımlardan eleştirilmiştir.

Johannes Benzing'in (1959) Samoyloviç'in tasnifi esasında yaptığı sınıflandırmada⁷ Kuzey Türkçesi'nin *Aral-Sayan grubunu* a) Altayca (Oyrot, Teleüt), b) Şor (Abakan Türkçesi) ve Hakasça, c) Tuvaca (Eskiden Soyon, Uryanhay), Kuzey Sibirya grubunu da Saha ve Dolgan Türkçeleri oluşturmuştur. Bu tasnifte Sarı Uygurcanın Hakas Türkçesine dâhil edilmeyip Yeni Uygur'un içinde sayılması, Tuva, Hakas, Şor ile Saha Türkçesinin Kuzey Türkçesi altında birleştirilmesi eleştirilmiştir. Kuzey Altay ağızları bu tasnifte yer almamıştır.

⁶ Reşid Rahmeti Arat, Türk şivelerinin tasnifi. Türkiyat Mecmuası X, İstanbul 1953, s. 59-139.

⁷ Johannes Benzing, Classification of the Turkic Languages, Fundamenta I (Wiesbaden 1959), pp. 1-5.

Karl Menges'in sınıflandırmasında (1959)⁸ Altay Türkçesi ve ağızları ayrı bir grupta yer almıştır. C maddesinde yer alan VII. grupta *Oyrotça (Altay Dağları) ve lehçeleri: Altay-Kiji, Telengit, Lebed (Ku-Kiji) ve Yış-Kiji (veya Tuba), D maddesinde yer alan VIII. grupta, Orta-Güney Sibirya, Abakan veya "Hakas" grubunda Şor, Abakan (Sagay, Koybal, Kaç, Kızıl, Beltir ağızları), IX. maddede Doğu veya Tuva (Tannu-Tuva, Uryanhay) grubunda Karagas, Soyon (Tuba, Tuva, Tıba veya Uryanhay), E. maddesinde yer alan X. Kuzeydoğu, Doğu Sibirya veya Yakut grubunda da Saha Türkçesi, Dolgan ağzı ve Nanasan Samoyedlerinin Sahaca içinde erimiş olan dili sayılmıştır.*

Nicholas Poppe'nin sınıflandırmasında⁹ (1965) /r/ ve // Türkçesi olan Çuvaşçayı bir yana ayırdıktan sonra geriye kalan /z/ ve /ş/ Türkçelerini beş gruba ayırmıştır. Burada Saha Türkçesi ayrı bir grup oluşturmuştur. Tuva-Hakas grubu da kelime içi ve sonu /d/ sesinin aynen korunması ya da /z/'ye geliştirmesi , tek heceli ve çok heceli kelimelerin sonundaki /γ/ sesinin korunması ile ayrı bir grup, Altay Türkçesinin de içinde yer aldığı Kıpçak grubu da kelime içi ve sonu /d/ sesinin /y/'ye gelişmiş olması, *taγ* kelimesinin *taw* veya *tu* şeklinde olması ve çok heceli kelimelerin sonunda bulunan /γ/ sesinin erimesi ile diğer Türk lehçelerinden ayrılmıştır. Kıpçak grubunu da kendi içinde dört gruba ayıran Poppe, Kırgız ve Altay lehçelerini ikincil uzun ünlülerin bulunması, dudak çekiminin bulunması ve -*ma-* olumsuzluk ekinin başında bulunan /m/ ünsüzünün /p/, /b/'ye gelişmesi ile aynı grup altında toplanmıştır. Bu tasnif, *adaq* ve *azaq* lehçelerinin aynı gruba sokulması, -*aγ* ses grubunun bütün gelişmelerinin dikkate alınmaması bakımından eleştirilmiştir.

Gerhard Doerfer, Orta Iran'da konuşulan Halaç Türkçesini tespitinden sonra önerdiği Türk lehçeleri tasnifinde *Halaç, Çuvaş ve Saha Türkçeleri* kendi başlarına bir grup oluşturmuş, geriye kalan lehçeler de *Güneybatı veya Oğuz grubu, Kuzeybatı veya*

⁸ Karl H. Menges, Classification of the Turkic Languages, Fundamenta I, pp.5-8; The Turkic Languages and Peoples, Wiesbaden 1968, pp. 60-61.

⁹ Nicholas Poppe, Introduction to Altaic Linguistics, Wiesbaden 1965, pp. 33-36

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

2. Ders "Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması", Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Kıpçak grubu, Güneydoğu ya da Uygur grubu, Kuzey ve Güney Sibirya grubu şeklinde gruplandırılmıştır.

Talât Tekin (1971, 1987) ayrıntılı sınıflandırmasında¹⁰ şu fonetik ölçütleri kullanmıştır; 1. *r~z* ve *l~ş* denklikleri, 2. Kelime başı /*h*/ sesinin durumu, 3. Kelime içi ve sonundaki /*d*/ sesinin durumu, 4. Çok heceli kelimelerin sonundaki *-ıγ/-ig* ses gruplarının durumu, 5. Tek heceli kelimelerin sonundaki *-aγ* ses grubunun durumu, 6. Kelime başındaki /*t*/ foneminin durumu. Toplam 12 ana gruptan oluşan tasnifte Çuvaş, Halaç ve Saha Türkçeleri dışında Tuva Türkçesi kelime içi ve sonu /*d*/ sesini koruması bakımından, Hakas Türkçesi kelime içi ve sonu /*d*/ sesini /*z*/'ye geliştirmesi bakımından, Kuzey Altay ağızları tek heceli kelimelerin sonundaki *-aγ* ses grubunu ve çok heceli kelimelerin sonundaki *-ıγ* ses grubunu korumaları, Güney Altay ise, bu ses gruplarının *- u/ (u:)* şekline gelişmesi, Kırgız Türkçesi tek heceli kelimelerin sonundaki *-aγ* ses grubunun *-o:* 'ya gelişmesi, Özbekçe ve Yeni Uygurca çok heceli kelimelerin sonundaki *-ıγ* ses grubunun *-ıq* 'a gelişmesi vs. ... ile kendi başına bir grup oluşturmuştur.

Bütün bu tasniflere bakıldığında ilk tasnifler fonetik ölçütlerin yetersizliği, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin bir arada değerlendirilmesi ile eleştirilebilir. Son yıllarda yapılan tasniflerde bu eksiklikler giderilmiş, daha fazla fonetik ölçüt getirilmiş, ancak yapılan tasniflerde sınıflamadan çok ayırma yoluna gidilmiştir.

Claus Schönig (1989)¹¹ Kuzeydoğu Türkçesi adını verdiği bütün Kuzeydoğu grubu Türk lehçelerinin kendisinden çıktığını kabul ettiği dili öncelikle iki kola ayırmıştır: Bu

---

¹⁰ Gerhard Doerfer, *Khaladj Materials*, Bloomington 1971, pp. 175-181; "Malpnüd alK" aSyafi, *Argu, Chaladsch*", *UJb* (1987), p. 105.

¹¹ Claus Schönig, *Das Lenatürkische und die sprachlichen Merkmale des nordöstlichen türkischen Areals*", *Altaica Osloensia, Proceedings of the 32nd meeting of the Permanent International Altaistic Conference, Oslo, June 12-16, 1989. Oslo 1991*; Güney Sibirya Türkçesi Nasıl Gelişmiştir? *Sibirya Araştırmaları*, İstanbul, 1997, s.47-50; *The Internal Division Of Modern Turkic And Its Historical Implications, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Volume 52 (1), 63-95 (1999)*.

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

2. Ders "Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması", Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

kollardan biri Güney Sibirya Türkçesidir. Bunu da dört kola ayırmıştır: Altay Türkçesi, Yenisey Türkçesi, biraz kenarda kalan Çulım ve Sayan Türkçesi. Altay Türkçesinin iki bölümü vardır: Güney ve Kuzey ağızları. Yani bir tarafta Altay Teleüt ve Telengit, diğer tarafta da Kumandı, Tuba ve Kuu ağızları. Yenisey Türkçesine ait olan iki yazı dili vardır: Hakasça ve Şorca.. Hakasça ise, 6 ağza ayrılmıştır: Beltir, Sagay, Koybal, Kaç, Kızıl, Şor. Şor ise, 2 ağzı içerir: Kondom ve Mras. Çulım Türkçesinin de üç ağzı bulunmaktadır: Orta Çulım, Aşağı Çulım ve Küerik. Sayan Türkçesine ise Tuva, Tofa ve Tocu dahil edilmiştir. Kuzeydoğu Türkçesinin diğer bir kolunu Lena Türkçesi oluşturmaktadır. Bu gruba Saha ve Dolgan Türkçeleri dâhildir .

KUZEYDOĞU TÜRKÇESİ			
GÜNEY SİBİRYA		LENA-SAYAN TÜRKÇESİ	
TÜRKÇESİ			Lena Türkçesi
KIPÇAKVARI GÜNEY SİBİRYA TÜRKÇESİ		SAYAN TÜRKÇESİ (<i>adak</i> Türkçesi Tuvaca, Karagasça vd.)	
Altayca	<i>azak</i> Türkçesi 1. Sibirya <i>azak</i> Türkçesi		
	Hakasça	Fu-Yu T.	
Şorca, Çulım ağzı			
		2. Sibirya dışı <i>azak</i> Türkçesi Sarı Uygurca	

Schönig'e göre, Kuzeydoğu Türkçesinde var olan dil özelliklerinden yola çıkılarak, Sayan Türkçesi dışındaki Güney Sibirya Türkçesinin lehçeleri ile Lena Türkçesinin

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

2. Ders "Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması", Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

öncülerinin belirli bir süre Proto Kıpçakça ile birlikte olduğu düşünülebilir. Aynı zamanda bu grupta Türkçe unsurların homojen olmadığı da görülür; Eski Türkçedeki kelime içi ve sonu /d/ ünsüzü, tek heceli kelimelerin sonundaki /ɣ/'nin farklı şekillerde bulunuşu gibi. Schönig'e göre, Kuzeydoğu Türkçesinin üyeleri tek tek farklı lehçe gruplarının özelliklerini göstermekle birlikte, sadece onlara mahsus pek çok özelliği de bulundurması, bu grubun oldukça genç olduğunu gösterir.

Schönig, Güneydoğu Sibirya lehçelerinin oluşumu aşamasını da şöyle açıklamıştır: 1. Proto Lena Türkleri, 2. Proto Sayan Türkleri, 3. Proto-Kıpçak grupları. Bu Proto-Kıpçak grubu da iki kola ayrılmıştır: Birinci kol muhtemelen eskiden Güney Sibirya'da yaşayan ve muhtemelen Altay Türkçesinin oluşmasında büyük rol oynayan Kırgız-Kıpçak alt grubu, diğeri ise, Kıpçak grubu. Bu grup, Proto-Volga-Ural-Kafkas Kıpçaklarına ve Çulım grubuna daha yakındır. Bunlar da Yenisey Türklerinin oluşumunu etkilemiştir. Schönig'e göre Proto-Lena ve Proto-Sayan Türkleri o kadar yakın akraba değildiler. Proto-Lena ve Proto-Kıpçaklar arasında daha yakın bir ilişki vardır. Schönig'e göre, takriben 1000 yıllarında Kıpçakların büyük çoğunluğu batıya çekildiler, sadece Kırgız Kıpçakları Güney Sibirya'ya yakın bir yerde kaldılar. Moğolların bu bölgeye gelip eski Kırgızları göçe zorlamasından sonra da burada bir kısım Türkçe konuşan nüfus kaldı. 16. yüzyılda da Oyrat Moğolları Batı Sibirya'yı boşalttılar ve böylece çağdaş Kırgızlar Tien-Şan'a göç ettiler. Bir süre sonra da Lena Türkleri ayrıldılar ve kuzeye göçtüler. Bir süre Sayan Türkleriyle ilişkilerini korudular ve bu arada Karagas Türkçesi oluştu (Schönig, 1997: 47-50).

Schönig'e göre Lena Türkçesinin özellikleri şöyledir:

Zarf-fiil -B yerine - An ile kullanılır.

3. kişi emir biçimi - TIn.

Şart biçimi -TAr

Çokluk eki işaretleyicisinin +t ya da +ttar < t+lAr şeklinde bulunması.

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

2. Ders “Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması”, Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Birliktelik eki +II:n ile Eski Türkçe +IXGXn ile ilişkilidir.

Ad çekim eklerinde sapmalar vardır. Schönig’e göre bu ya Eski Türkçenin bir sonucu veya da Moğolca-Tunguzcanın bir etkisinden kaynaklanmaktadır. Genitif ekinin kaybolmasının da Tunguz dil etkisi ile izah edilebileceğini belirtir.

Lena Türkçesi pek çok sözvarlığı özelliğini de içerisinde barındırmaktadır. Saha Türkçesindeki *kötör-* “yüksel-, doğmak-“ sözcüğü Eski Türkçe köt- “uç-“ fiili ile ilişkilendirilebilir.

Eski Türkçe *qırqın* “köle,kız” sadece Lena Türkçesinde çokluk formu *kırğıttar* ile yaşamaktadır.

Lena Türkçesi ve Çuvaş diyalektinin standart Türkçenin dışında genel özellikler gösterir. Eski Türkçenin ikinci hecedeki alçak ünlülerini korumuşlardır.

Merkezi Türkçenin bütün formlarında soru zamiri *kim biçiminde kurulur. *toγ- ve *ket- fiilleri karakteristik bir özellik gösterir. Birinci çokluk şahıs eki işaretleyicisi –mIz ekinin geçmiş zaman şeklinin /k/ ile sağlanması ve yokluk sıfat-fiil eki *+sIz ekinin varlığı.

Merkezi Türkçeyi başlıca üç grupta toplar Schönig: Oğuz, Kıpçak, Güney-Doğu Türkçesi. Bu Türkçelerin içsel olarak birbirleriyle genetik bağları olduğunu belirtir.

Kıyı Türkçelerinde - d – sesi çeşitli şekilleri içerir (Çuvaşlarda /r/, Halaçlarda /d/, Lena Türkçesinde /t/, Sayan Türkçesinde /d/, Çulım, Yenisey, Sarı Uygur ve Fuyü Türkçelerinde /z/ biçimindedir). Eski Türkçe formlarının bu grup içerisinde korunduğunu belirtir. /z/ ve /d/ Türkçeleri Eski Türkçenin sonundaki –γ sesini korumuşlardır.

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

2. Ders “Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması”, Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

Güney Sibirya Türkçesi üyelerinde Eski Türkçe dönüşlülük zamiri *bod* ve bu sözcükten gelişmiş biçimler kullanılır. **kin(dük)* “göbek” kelimesi bu grubu karakterize eder. Merkezi Türkçe için kurulan soru zamiri **kim* bu grup için kurulamaz. Çuvaş, Halaç, Yenisey ve Altay Türkçesine bakarak **käm* kurulabilir.

Güney Sibirya ve Lena Türkçesini içine alan Kuzey-doğu Türkçesinde *+sIz* yokluk sıfat-fiil ekinin bu grupta **yoq* ile karşılanmaktadır. Schönig bunun Moğol-Tunguz dil etkileri olduğunu belirtir.

Kullanılan sayı terminolojisi Eski Türkçe ile benzerlik gösterir. Eski Türkçe *biη* sayısı Çulım Türkçesi hariç Kuzey-Doğu Türkçesinde kalın sıradan ve yuvarlak ünlülüdür (*muη*).

Güney Sibirya sahası ile birlikte Saha Türkçesininin Kuzey-Doğu Türkçesinden geliştiğini düşünen Schönig, Sayan Türkçesi dışındaki Kuzey-Doğu Türkçelerinin belirli bir süre Proto-Kıpçakça ile birlikte olduğunu düşünmektedir.

Lars Johanson (1998) tipolojik ve genetik dağılımlarına göre Türk lehçelerini 6 kola ayırır:

- I. Güney-Doğu grubu, Oğuz Türkçesi
- II. Kuzey-Batı grubu, Kıpçak Türkçesi
- III. Güney-Doğu grubu, Uygur Türkçesi
- IV. Kuzey-Doğu grubu, Sibirya Türkçesi
- V. Ogur ve Bulgar Türkçesinin temsilcisi Çuvaş
- VI. Argu Türkçesinin temsilcisi Halaç.

Johanson daha sonra bu grupları bir alt gruba ayırır. Kuzey-Doğu grubunu Kuzey-Doğu grubunun Kuzeyi ve Güneyi şeklinde ikiye ayırır. Kuzey grubuna Saha

Prof.Dr. Gülsüm KİLLİ YILMAZ

TL3064 Kuzey-Doğu (Sibirya) Türk Lehçelerinin Tarihsel Grameri

2. Ders "Kuzeydoğu (Sibirya) Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması", Ankara Üniversitesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, 2020.

ve Dolgan diyalektlerini dâhil eder. Güney grubunu ise Sayan, Yenisey, Çulım ve Altay Türkçesi şeklinde dört alt gruba ayırır:

1-Sayan grubu; Tuva, Tofa (Karagas)

2- Yenisey grubu; Hakas, Şor, (Sagay, Kaç, Kızıl)

3-Çulım – Küerik

4- Altay (Oyrot) Tuba, Kumandı, Ku, Teleüt, Telengit (Johanson 1998: 81-122).

Kaynaklar:

Arat Reşid Rahmeti (1953) Türk şivelerinin tasnifi. *Türkiyat Mecmuası X*, İstanbul 1953, 59-139

Johanson, Lars & Éva Agnes Csató (ed.). 1998. The Turkic languages. London: Routledge.

Schönig Claus (1997), Güney Sibirya Türkçesi Nasıl Gelişmiştir?, *Sibirya Araştırmaları*, İstanbul, 1997, 47-50.

Schönig Claus (2013) Modern Türk Dillerinin Eş Zamanlı Tasnifi ve Tarihsel Yönleri (Çev. İsa Sarı), *Dil Araştırmaları*, Sayı: 12, Bahar 2013, 221-257.

Tekin Talât (1989) "Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Erdem*, c. 5, sayı:13, Ocak 1989, 141- 167.